Yağmurlu, B., Sanson, A. ve Köymen, S.B. (2005). Ebeveynlerin ve çocuk mizacının olumlu sosyal davranış gelişimine etkileri: Zihin kuramının belirleyici rolü. Türk Psikoloji Dergisi, 20(55), 1-20.

Ebeveynlerin ve Çocuk Mizacının Olumlu Sosyal Davranış Gelişimine Etkileri: Zihin Kuramının Belirleyici Rolü

Bilge Yağmurlu* Koç Üniversitesi
Ann Sanson University of Melbourne
S. Bahar Köymen Koç Üniversitesi

Özet

Bu çalışma, ebeveyn davranışları ve çocuğun mizacının, okul öncesi dönemindeki çocukların olumlu sosyal davranış gelişimine etkilerini ve zihin kuramı yeteneğinin bu ilişkideki aracı rolünü araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmanın bir diğer amacı, bu ilişkilerdeki kültürler arası benzerlik veya farklılıkların incelenmesidir. Örneklem, Avustralya'da yaşayan 151 Avustralyalı ve 50 Türk çocuk ile bu çocukların anneleri ve yuva öğretmenlerinden oluşmuştur. Olumlu sosyal davranışların değişik yönlerinin ölçülmesini sağlamak için birden çok değerlendirme yöntemi (anne ve öğretmen anketleri, bireysel değerlendirmeler) kullanılmıştır. Zihin kuramı yeteneği, üç değişik yanlış kanı testi ile ölçülmüştür. Sonuçlar, Türk ve Avustralyalı çocukların olumlu sosyal davranış düzeylerinin benzer olduğunu, ancak yordayıcı faktörlerin farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Avustralya grubunda anne sıcaklığı ve sebatkar mizaç, Türk grubunda ise annenin itaat bekleme davranışı, olumlu sosyal davranışı anlamlı olarak yordamıştır. Zihin kuramı yeteneği, her iki kültürel grupta da olumlu sosyal davranış ile pozitif ilişki göstermiştir. Ebeveyn davranışları ve çocuğun mizaç özelliklerinin olumlu sosyal gelişime doğrudan ve zihin kuramını etkileme yoluyla dolaylı etkileri, kültür bağlamında incelenerek tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Olumlu sosyal davranış, zihin kuramı yeteneği, sosyalleştirme, mizaç*

Abstract

The purpose of this study was to investigate the influences of parenting and child temperament on the development of prosocial behaviors, and the mediating role of theory of mind in this relationship. Another aim was to examine cultural similarities and differences in levels of prosocial behaviors and their predictors. The participants in the study were 151 Australian and 50 Turkish preschoolers living in Australia, and their mothers and care-providers. Multiple methods (mother and teacher ratings, behavioral assessments) were used to assess prosocial behaviors. The ability of theory of mind was assessed using three false belief tasks. Results indicated equivalent levels of prosocial behavior in Turkish and Australian groups, but somewhat different routes to their development. Maternal warmth and child persistence predicted prosocial behavior for the Australian sample. For the Turkish sample, obedience-demanding behavior had a facilitating effect upon prosocial development. Theory of mind was positively related to prosocial behavior in both cultural groups. The direct and indirect effects of parenting and child temperament on prosocial development and the mediating role of theory of mind are discussed in relation to cultural norms.

Key words: *Prosocial behavior, theory of mind, socialization, temperament*

Ebeveynlerin ve Çocuk Mizacının Olumlu Sosyal Davranış Gelişimine Etkileri: Zihin Kuramının Belirleyici Rolü

Olumlu sosyal davranışlar, bir insanın yararı için gönüllü olarak yapılan olumlu davranışlardır (Miller ve ark., 1991). Bu davranışlar, kişinin diğer insanlara karşı olumlu tutumunu yansıtmaları ve toplumların uyumlu işleyişine katkıda bulunmalarından dolayı gelişim araştırmalarına konu olmuş, ancak erken çocukluk döneminde bu davranışları arttırıcı iç (örn., mizaç) ve dış (örn., çevre) etkenlerin neler olduğu tam olarak ortaya konmamıştır. Bu çalışma, ebeveyn stresinin, çocuk yetiştirme hedef ve davranışlarının ve çocuk mizacının olumlu sosyal davranış gelişimine etkilerini ve zihin kuramı yeteneğinin bu ilişkideki aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bir başka amacı da kültürün bu ilişkilerdeki rolünü araştırmaktır. Bu amaçla araştırma Avustralya'da yaşayan Avustralyalı ve Türk çocuklar ile gerçekleştirilmiş, bu iki kültürel grup arasındaki benzerlik ve farklılıklar yordayıcı ve yordanan faktörler açısından incelenmiştir.

Çalışmanın örneklemi, Avustralya'nın Melbourne şehrinde yaşayan okul-öncesi

dönemdeki iki grup çocuktan oluşmaktadır: a) Türk asıllı Avustralyalı çocuklar: Hem anne, hem babası Türkiye kökenli olan çocuklar; b) Avustralyalı çocuklar: Türkiye dışında diğer kökenlerden gelen Avustralyalı çocuklar. Avustralya örneklemi, esas olarak İngiliz kökenden gelen annelerin çocuklarından oluşmuştur.

Yordayan ve yordanan faktörlerin değerlendirilmesinde iki çeşit ölçüm kullanılmıştır: anneler ve öğretmenler tarafından doldurulan anketler ile çocuğun zihin kuramı yeteneği, yardımlaşma ve paylaşma davranışlarının ölçüldüğü bireysel aktiviteler. Annelerin doldurduğu anketler, çocuk yetiştirme davranışları, ebeveyn amaçları, günlük zorluklar ve algılanan sosyal destek ile çocuğun mizacını ve olumlu sosyal davranışlarını ölçmektedir.

Anket verileri, yaş ortalaması 61.23 ay (S = 5.25) olan 231 çocuktan (173 Avustralyalı ve 53 Türk-Avustralyalı) elde edilmiştir. Anketler tamamlandıktan sonra şehirden, yuvadan ayrılma vb. sebeplerle irtibat kurulamayan çocuklar dolayısıyla 218 çocuğun (X = 61.7 ay, S = 4.9) zihin kuramı yeteneği ve olumlu sosyal davranış değerlendirmeleri alınmıştır. Bu çocuklardan zihin kuramını ölçen testlerdeki iki kontrol sorusundan en az birini bilememiş olanlar zihin kuramı ölçümlerini içeren çözümlemelerden çıkarılmıştır. Dolayısıyla, zihin kuramı verileri 151 Avustralyalı (X = 61.1 ay, S = 4.8) ve 50 Türk (X = 61.2 ay, S = 6.7) olmak üzere toplam 201 çocuktan elde edilmiştir.

Avustralya örnekleminden elde edilen bulgular, bu çocuklarda anne sıcaklığının ve ilgisinin olumlu sosyal gelişim için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Hoffman'a (1975) göre anne sıcaklığı, çocuğun kendisini duygusal olarak güvende hissetmesine, buna bağlı olarak başkalarının duygu ve ihtiyaçlarına dikkat edebilmesine olanak sağlar. Sıcaklık ve sevecenlik aynı zamanda, model oluşturma yolu ile ahlaki davranışların içselleştirilmesini de güçlendirmektedir (Mussen ve Eisenberg, 2001). Avustralyalı çocukların olumlu sosyal davranışlarını arttıran etmenlerden bir diğeri de sebatkar mizaçtır. Bu bulgu, dikkatini yoğunlaştırabilen çocukların başkalarından gelen işaretlere daha çok dikkat edebildiklerine, bunun da olumlu sosyal davranış göstermeleri gereken durumları daha çabuk algılamalarına ortam sağladığına işaret etmektedir. (Rothbart ve ark., 1994).

Çalışmanın bulguları, annenin itaat bekleme davranışlarının, Türk çocukların olumlu sosyal gelişimine doğrudan ve dolaylı etkileri olduğunu göstermiştir. Sonuçlara göre, itaat beklemenin, olumlu sosyal davranış üzerindeki doğrudan etkisi pozitiftir; öte yandan, cezalandırmanın olumlu sosyal davranışla azaltıcı yönde etkisi vardır. Araştırmanın sonuçları, Hoffman (1975) teorisiyle uyumlu olarak cezalandırma davranışının önerilen olumsuz etkiyi gösterdiğini, ancak annenin sorgusuz itaat bekleme davranışının, Türk çocukların olumlu sosyal gelişimine negatif bir etkide bulunmadığını, aksine olumlu yönde bir etki yarattığını göstermiştir. Bu, annenin "uygun" davranışı talep etmesinin çocuğun olumlu sosyal davranışını arttırdığına işaret etmektedir. İtaat bekleme davranışının, geleneksel Türk ailesinde kültürün bir parçası olarak algılandığı ve işlevsel olduğu Kağıtçıbaşı (1982, 1996) tarafından da vurgulanmıştır. Dolayısıyla, annelerin bu çocuk yetiştirme davranışı, Türk ailesindeki çocuk üzerinde olumsuz etki yaratmayabilmekte, bu yolla toplumda olumlu sosyal davranışlara verilen yüksek değer (Göregenli, 1997) çocuğa aktarılabilmektedir.

Bulgular ayrıca, annenin itaat beklemesinin olumlu sosyal davranışlara dolaylı ve negatif etkisi olduğunu ve bu ilişkiye zihin kuramı yeteneğinin aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın sonuçları, itaat beklemenin Türk çocuklarının sosyo-bilişsel gelişimine olumsuz etkide bulunduğuna dair kanıtları desteklemektedir. Ancak beklenenin aksine, zihin kuramı yeteneği cezalandırma ile negatif ve açıklayıcı akıl yürütme ile pozitif anlamlı bir ilişki göstermemiştir. Cezalandırmanın olumsuz etkisi, her iki örneklemde de bu

yöntemin çok düşük düzeyde rapor edilmiş olmasına bağlı olabilir. Akıl yürütmenin olumlu sosyal davranışı arttırıcı etkisinin çocukta empati yaratmayı sağlayan uyarım düzeyine bağlı olduğu, bu uyarım az olduğu zaman, beklenen kişi-odaklı duygu ve davranış gösteriminin olmadığı öne sürülmüştür (Hoffman, 1975). Mevcut çalışmada incelenen akıl yürütme davranışları (örn., "Çocuğuma belirli şeylerin neden gerekli olduğunu açıklamaya çalışırım") muhtemelen kuvvetli bir açıklamadan çok demokratik bir yaklaşımı ölçmüştür ve akıl yürütmenin etkili olması için gerekli olduğu düşünülen güç kullanımı düzeyini (Zahn-Waxler ve ark., 1979) içermemektedir. Bu sav, mevcut çalışmada akıl yürütmenin anne sıcaklığını yordadığı bulgusu ile de kısmen desteklenmektedir.

Bulgular birlikte ele alındığında bu çalışma, ebeveynleri sorgusuz itaat bekleyen Türk çocukların, kendilerine bu yolla öğretilen olumlu sosyal davranışları gösterdiklerini, ama diğer zamanlarda, başkalarının ihtiyaç ve düşüncelerini anlamalarını gerektiren durumlarda, bu becerideki zorluklarından dolayı daha az olumlu sosyal içine girebildiklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, kültürel normların sosyal davranışları önemli ölçüde belirlediği geleneksel toplumlarda, zihin kuramı ve olumlu sosyal davranışların her zaman yakından ilişkili olmayabileceğini göstermektedir. Bu ortamlarda çocuğun olumlu sosyal gelişimi, sosyo-bilişsel gelişiminden daha ileride olabilmektedir. Ancak, okulöncesi dönemdeki çocukların başkalarının düşünce ve duygularını anlamadan, sosyal norm olarak öğrenme yoluyla gösterdikleri olumlu sosyal davranışlarının iyi anlaşılmamış ve içselleştirilmemiş olması olasıdır. Olumlu sosyal davranış çeşitlerinin (kendiliğinden ve talep edildiğinde) farklı ortamlarda (aile, arkadaş ortamı) ayrıştırılarak incelenmesi, bu üzerinde durulması gereken olasılığın araştırılması için gerekli bir yöntem gibi düşünülebilir.

Diğer taraftan, Avustralyalı örneklemde görülen zihin kuramı yeteneği ve olumlu sosyal davranış ilişkisi "Batılı" çocuklardan edinilen önceki çalışma bulgularını (Astington, 2003, Moore ve ark., 1998) desteklemiş ve okulöncesi dönemde yardımlaşma, paylaşma ve rahatlatma gibi başkasına fayda sağlayacak davranışlar için zihin durumlarını anlama yeteneğinin yeterli olmasa da gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Ebeveyn akıl yürütme davranışlarının farklı şekilleri incelenerek, içerilen açıklama düzeyinin ve bunun çocuğa iletilmesindeki kuvvetin çocukların sosyo-bilişsel becerilerini ve dolaylı olarak sosyal gelişimini nasıl etkilediği araştırılmalıdır; bu üzerinde durulması gereken ilginç bir inceleme konusudur.

Mevcut çalışma, insan gelişimini açıklayan Batı modelinin diğer kültürlere uygulanmasının doğru olmadığını savunan görüşleri desteklemektedir (Gergen, Gülerce, Lock ve Misra, 1996). Bir kültürde değer gören yeterlilik ve beceriler, sosyal ve ekonomik gereksinimlere göre şekillenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2004). Bununla ilişkili olarak, bir kültürde işlevsel olan sosyalleştirme yöntemleri diğer bir kültürde olumsuz algılanabilmektedir (Ogbu, 1981).

Özetle, bu çalışma sosyal normların olumlu davranışları kuvvetle içerdiği ve içermediği iki kültürel grupta, olumlu sosyal davranışlar ile zihin kuramının ilişkisini ve hangi ebeveyn davranışları ile çocuk mizaç özelliklerinin bu gelişimsel özellikleri etkilediğini göstermektedir. Olumlu sosyal davranışları arttıran etkenlerin belirlenmesi, bu davranışların geliştirilmesine yardımcı olan ve günümüzde gerekliliği giderek artan programların tasarlanması için bir başlangıç noktasıdır. Bu yönüyle, mevcut çalışma ilerideki araştırma ve programlara ışık tutmaktadır.